

KELKİT KAZASINDA İSKÂN VE DEMOGRAFİK YAPI (1516–1642)

Abdulkadir GÜL*

ÖZ

Bu çalışmada, XVI. Yüzyıla ait tapu tahrir defterleri ile XVII. Yüzyılın ilk yarısına ait bir avarız defterinden faydalanılmıştır. Elde edilen bilgilere göre 127 yıllık dönem içerisinde Kelkit Kazası'nda iskân, demografik yapı ve bu yapıda meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur. Kazada iskân birimi olarak ortaya çıkan köyler tespit edilmiştir. Bölgede viran köylerin ihyası ve zaviyelerin iskân faaliyetindeki rolleri incelenmiştir. Reaya ve muaf nüfusun yanı sıra Müslim ve gayrimüslim nüfusun durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kelkit, XVI-XVII. Yüzyıl, İskân, Zaviye.

THE STATUS OF THE SETTLEMENT AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF KELKİT (1516–1642)

ABSTRACT

In this study, 16th century Ottoman land survey records and an avarız defter of the first quarter of 17th century were used. According to the data which were gathered from the mentioned sources the settlement, demographic structure and the changes occurred in Kelkit town are mentioned. In the town, it is clear that the villages emerged as settlement units. The study also focuses to the recreation of the ruined villages and the role of Dervish lodges in the settlement activity. In addition to these people and tax-free population, the situation of Muslim and non-Muslims population were also examined.

Keywords: Kelkit, XVI-XVIIth Century, Settlement, Dervish Lodge.

1. Giriş

Kelkit, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz kısmında yer almakta olup, doğusunda Bayburt, batısında Şiran, güneyinde Erzincan ve Çayırılı,

---

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi. ERZİNCAN

kuzeyinde ise Gümüşhane bulunmaktadır.¹ Kelkit ve yöresinin, coğrafi özellikleri nedeniyle Kalkolitiğin sonlarından beri yerleşim alanı olduğu açıktır.² Bu coğrafi özellikler arasında, yörenin Transkafkaslar ile İran üzerinden gelen ve Karadeniz limanlarına açılan doğal yollar üzerinde bulunmasının payı büyüktür.³ Gerçekten de bölge, tarihi dönemler boyunca doğudan gelen ve Bayburt üzerinden Trabzon'a ulaşan⁴ Trabzon- Diyarbakır⁵ yolunun kesişme noktasındadır.

Bölgenin coğrafi yapısının yerleşme tarihi üzerinde oldukça belirgin bir etkisi vardır. Bölgeyi yakından tanıyan Strabon, “dağlar arasında sulak ve ormanlık alanlar bulunduğunu, derin vadiler ve dik uçurumların varlığı nedeniyle yörenin büyük kalelerin yapımı için çok elverişli olduğunu” belirtmiştir.⁶ Muhtemelen Sadak (Kelkit), Pulur (Bayburt), Sinür (Bayburt) ve Bayburt'un tarihinin ilk dönemlerinden itibaren birer kale yerleşmesi olarak varlıklarını sürdürmeleri, büyük ölçüde bu konumlarından kaynaklanmaktadır.

Kelkit ve yöresine ait ilk tarihi izler M.Ö. 3000–2000 tarihlerine kadar gitmektedir.⁷ Bölgede M.Ö. 2000–1750 tarihlerinde Asurlular, M.Ö. 1750 tarihlerinde önce Hititler ve Hayaşalılar görülmektedir.⁸ Bölgenin M.Ö. 1200–720 döneminde Urartuların yönetiminde⁹ ve M.Ö. 620'da İskitlerin, M.Ö. 560'da Medlerin, M.Ö. 550-301'de Perslerin, M.Ö. 86'da Pontus krallığı ve Roma hâkimiyetinde (M.Ö. 64- M.S 395) kalmıştır.¹⁰

¹ E. Akpınar, *Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit ve Köse*, İstanbul 2001, s. 1.

² İ.K. Kökten, “Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt ve Çevresinin Yeri,” *D.T.C.F. Dergisi*, sa.3, Ankara 1945, s.482.

³ M. Özmenli, *Eskiçağda Gümüşhane ve Bayburt*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Erzurum 1996, s.3.

⁴ A.Sagona, *An Archacological Survey of The Bayburt and Kelkit Region, Northeastern Anatolia: pre- Classical Period*, Antalya 1989, s.425.

⁵ 1642 tarihli defter kaydından bu yolun isminin Trabzon ve Diyarbakır yolu olduğu ifade edilmiştir. *BOA. MAD. 5152. s.651.*

⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XII-XIV)*, (çev. A. Pekman), İstanbul 1993, s.31.

⁷ Gülyüz Uslu, “Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri”, *Geçmiş ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, (13–17 Haziran)*, Gümüşhane 1990, s.143.

⁸ Metin Tuncel, “Gümüşhane”, *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, s.273–276.

⁹ Mahmut Pehlivan, “Başlangıcından Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu, (23–25 Mayıs 1998)*, Ankara 1994, s.327; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1992, s.32.

¹⁰ Veli Ünsal, *Eskiçağda Çoruh Havzası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2006, s.40, 43,47; Turan, Osman, “Bayburt”, *İA*, c. II, İstanbul 1993, s.365.

Bölge 1071 tarihine kadar kısa aralıklar dışında Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır.¹¹ Sultan Alparslan Malazgirt savaşından sonra komutanlarından Emir Mengücek'e, içerisinde Kelkit bölgesinin de bulunduğu bölgeyi ikta ederek, onu buraların fethine görevlendirmiştir.¹² Kelkit ve yöresi fetihden sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kesin hâkimiyetine kadar geçen sürede çeşitli devletlerarasında mücadele alanı olmuştur.¹³ Kelkit ve çevresinin kısa aralıklarla Eratna Devleti ve Timur'un kontrolündeki Erzincan Emirliğinin eline geçtiği ve Karakoyunlu ve Akkoyunlu mücadelesine sahne olduğu görülmüştür.¹⁴ Erzincan Emirliği döneminde, Trabzon-Erzincan yolculuğu sırasında (1404) yöreden geçen İspanyol elçi Clavijo, bize Kelkit ve çevresi hakkında değerli bilgiler vermektedir. Clavijo, bu seyahati sırasında; "*Kelkit'in Alansa (Gümüşgöze) köyüne uğradığı, köyün reisinin bir Türk asilzadesi olup; Erzincan valisi adına burada hüküm sürdüğünü, Trabzon ve Gümüşhane'deki Rum köylerinin aksine buradaki Türk köylerinden emniyet içerisinde ve bol ikram görerek geçtiğini*" belirtmiştir.¹⁵

1.1 Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi

Uzun Hasan iktidara geldiğinde Akkoyunluların elinde bulunan Kelkit, Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in bizzat katıldığı 1473 yılındaki Otlukbeli Savaşından¹⁶ sonra Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmişse de bir müddet daha Akkoyunlularda kalmış ve daha sonra 1501'de Safevilerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde bölge, Şiilik ve

¹¹ Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s.25.

¹² M.Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s.80; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.4.

Enver Konukçu, "Selçukluların Doğu Anadolu'daki Yerleşim Politikaları", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s.145-146; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s.65-67.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna ", *İ.A.*, c.IV, İstanbul 1993, s.309; Kemal Göde, *Eretnahlar (1327-1381)*, Ankara 1994, s.69, 164,165.

¹⁵ Enver Konukçu, "Ruy Gonzales De Clavijo'nun Gümüşhane Yöresindeki Yolculuğu (27 Nisan-4 Mayıs 1404)", *Geçmiş ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu(13-17 Haziran)*, Gümüşhane 1990, s.81-82.

¹⁶ "... kendileri dahi sabâ yürüyüşlü bir ata sîvâr olarak, düşmana revân oldular, altı gün durmadan düşman memleketlerinin dağlarını ve ovalarını geçerek, Bayburd tarafına tevecüh buyuruldu, yedinci günü Üçağzlı nam mahale gelünüp...", Solakzâde Mehmed Hemdemi, *Târîh-i Solâkzâde*, İstanbul 1297, c.I, s.244.

Safevilik kavgalarına sahne olmuştur. Trabzon valisi Şehzâde Selim, Şah İsmail'in bölgede sebep olduğu kargaşalığa son vermek amacıyla birçok defa sefere çıkmış ve 1499 yılında bölge hâkimleri Bayındır Beylerinden Ferruḫşâd Bey ve Manşûr Bey, Selim'in hizmetine girmiştir.¹⁷ Selim, Şii tehlikesi nedeniyle 1508'de Bayburt'a kadar uzanan bir sefer daha yapmış, ancak şehir tam olarak Osmanlı egemenliğine alınamamıştır.¹⁸

Ferruḫşâd Bey, Osmanlı hizmetine girdikten sonra bölgede mücadeleye girmiş ve Tercan Beyi Ahmed'i yakalayıp Sultan Selim'in huzuruna çıkarmıştır. Sorguya çekilen Tercan Beyi daha sonra idam edilmiştir.¹⁹ Bölgedeki mücadeleler neticesinde, Yavuz Sultan Selim nihayet 25 Ekim 1514 tarihinde Bayburt kalesini fethetmiştir.²⁰

Netice itibarıyla, bu fetihle beraber Bayburt ve yöresi Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuş, alışılageldiği üzere bölge tahrir edilmiştir.²¹ Tahrir neticesinde oluşturulan defterlerde, Kelkit Kazasına ait bilgilerin, Bayburt ve Erzurum Vilayeti bölümleri içerisinde olduğu görülmektedir. Bu tahrir defterlerinin özellikleri ve Kelkit Kazası'nın, defterlerin hangi sayfaları arasında olduğu şu şekilde belirlendi: (922–924/1516–1518) BA. TD. 60²², (926/1520) BA. TD. 387²³, (936/1529) BA. TD. 154²⁴,

¹⁷İbn Kemâl eserinde, Ferruḫşâd Bey'in Şehzâde Selim'in yanına gelişini, "*Bayındır beğlerinden Ferahşâd Bey ve Manşûr Beg, dahî onların nazîri bir niçe emirler rikâb-ı kâmyâbında mülazim olub yürürlerdi*" biçiminde ifade etmektedir. İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, (haz. Ahmet Uğur), Ankara 1997, s.233.

¹⁸Sultan Selim, Ferruḫşâd Bey'i çağırıp "*Acem serhaddine geldük, bu yerin ehli-vükufundansın, var bana dil getir, görelim kızılbaş kandadur, gelüp bizimle uğraşur mu? Diye ferman etti*" İdris-i Bidlîsi, *Selim Şah-Nâme*, (neşr. Hicabi Kurlangıç), Ankara 2001, s.116; Miroğlu, İsmet, "Ferruḫşâd Bey'in Vakfiyesi", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, XV, sayı 19, s.186.

¹⁹Celâlîzâde Mustafa, *Selîmnâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul 1997, s.575.

²⁰İdris-i Bidlîsi, *a.g.e.*, s.153.

²¹Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" (I), *İ.Ü.İ.F.M.*, II/1 (1940), s.29–59; aynı yazar, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X (1951–1953), s.1–126; İncalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s.XIX.

²²Mufassal olan bu defter Erzincan, Kemah ve Bayburt sancaklarına mahsus olup, 228 sayfadan ibarettir. Defterin 195–214 sayfaları Kelkit'e aittir.

²³Bu icmal defter 1520 tarihi olarak tarihlendirilmiştir. Ancak defterde ki mevcut bilgiler 1530 tarihli TD. 966 numaralı mufassal defterdeki bilgilerle birebir örtüşmektedir. Defter 979 sayfa olup, 838–844 sayfaları Kelkit'e aittir. Defterde Kelkit'teki padişah hasları, Mirliva-hasları, zeametler; vergilerin dökümü, vakıflar, mülkler ve Müslüman-Gayrimüslim nefer sayıları gibi bilgiler köy köy ele alınmaktadır.

²⁴Bu defter 936/1529 tarihli olup, zeamet ve tımarların kimlere ait olduğu, tımar çeşitleri ve hâsılları içeren bir icmal defteridir. Defter, Bayburt, Kelkit, Kovans, Yağmurderesi, Tercan,

(937/1530) BA. TD. 199²⁵, (937/1530), BA. TD. 966²⁶, (1000/1591)BA. TD. 46²⁷, (1052/1642)BA. MAD.5152²⁸, (1053/1643) BA. MAD.6422.²⁹

1.2. Osmanlı İdari Teşkilatında Kelkit

Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden dönüşü sırasında Osmanlı topraklarına dâhil edildiğini bildiğimiz Bayburt ve havalisinin, idari bakımdan Erzincan'la birlikte bahsedildiği anlaşılmaktadır.³⁰ Bayburt, Osmanlı idaresine geçtikten sonra Erzincan'la birlikte idaresi, Emir-i Âhur Bıyıklı

Erzurum-âbad, Kemah ve Erzincan Nahiyelerinde mevcut has, zeamet ve tımarları ihtiva etmektedir. Defter 323 sayfadan ibaret olup, 45–73 sayfalar Kelkit'i içermektedir.

²⁵ 937/1530 tarihli evkaf defteri olup, Erzincan, Kemah, Bayburt, Kovans, İspir ve Şogayn Nahiyelerini ve köylerinin vakıf kayıtları bulunmaktadır. 108 sayfadan ibaret olan defterin 84–91 sayfalar arasında ise Kelkit evkafı kayıtları bulunmaktadır.

²⁶ 937/1530 tarihli mufassal defter 325 sahife olup, 219–274 sayfalar Kelkit'e aittir.

²⁷ Defterin tamamı 165 varak olup, tamamı Bayburt Kazasına aittir. Defterin 92a-132b arası Kelkit Kazasına ait kayıtları içermektedir.

²⁸ Defterin tamamı 1121 sayfa olup, giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın ismi ve defterdeki sayfa numaraları zikredilmektedir. Daha sonra "*Bi-avni'llahi teâla, Defter-i hânehâ-i eyâlet-i Erzurum ki be-mübâşeret-i hakîr hâlâ müceddeden tahrîr kerdên fermûde ber müceb-i âli tahrîr şûd el-vâki fi evâil-i şehri-i Cemâziye'l-ülâ sene isnâ ve hamsîn ve elf*" ibaresi kaydedilmiştir. Bu kayıttan Erzurum Eyaleti'nin dönemin hükümdarı Sultan İbrahim'in emriyle Evail-i Cemaziyel-evvel 1052/28 Temmuz–6 Ağustos 1642 tarihinde yeniden tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bu defter Erzurum Eyaleti'nin cizye ve avâız muharriri Cafer Efendi adlı bir kişi tarafından hazırlanmıştır, bk., Mehmet İnbaşı, "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s.4, İstanbul 2001, s.9–32.

²⁹ *1643 Tarihli Avarız Defteri*; İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Katoloğunda 6422 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti avarız defteridir. 1643 tarihli avarız defteri, 1642 tarihli avarız defterindeki verilerle tamamen aynıdır. Ancak defterin son sahifeleri kopmuş olmalı ki, Pasin ve Kiğı kazalarının kayıtlarına rastlanmamıştır. 1642 tarihli defterdeki gibi Kemah-Kuruçay ve Gercanis kazaları tek başlık altında toplanmamış, ayrı başlıklar altında belirtilmiştir. Defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum, Bayburd ve Erzincan kazalarının isimleri ve defter içerisinde Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın avarız kayıtları bulunmaktadır. Bu defter Erzurum Eyaletinin cizye ve avâız muharriri Cafer Efendi adlı bir kişi tarafından 1053/1643 tarihinde hazırlanmıştır. Defterin tamamı 65 sayfa olup Erzurum Eyaletine bağlı 14 kazanın kayıtları sırasına şu şekildedir: Erzurum s.7–11, Bayburd s.12–19, Erzincan s.19–25, Tercan s.25–29, Kemah s.29–32, Gercanis s.32–36, Kuruçay s.36–39, Kelkit s.40–43, Şiryan s.44–46, Tortum s.46–49, İspir s.49–54, Hınıs s.54–58, Kızucan s.58–59, Koğans s. 59–64. Defterlerde boş sahifeler olup, diğer defterlerde olduğu gibi, ileride meydana gelebilecek ilaveleri yapabilmek amacıyla ve genellikle nahiyelere ayrılmış bölümler arasında bırakılmıştır. *BA.MAD.6422*, s.40–43.

³⁰ *Defter-i Hâkânî Dizisi-III, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Araştırmaları Daire Başkanlığı*, Ankara 1997, s.5; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s.23.

Mehmed Paşa'ya verilmiştir.³¹ Kelkit' de kaza olarak bu sancağa bağlanmıştır. Bayburt ve Erzincan, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 1515 senesinde Diyarbakır bölgesine gitmesinin ardından Kızıl Ahmed oğlu Mirza Bey'in idaresine verilmiş, bu kişinin ölümünden kısa bir süre sonra da sancağın idaresi Nasuh Bey'e tevcih edilmiştir. 1517'de idari yapıdaki yeni bir düzenleme ile Bayburt Sancağı Diyarbakır Beylerbeyiliğine bağlanmıştır.³²

1530 senesine kadar devam eden bu durum, bu tarihte yapılan yeni bir tahrir neticesinde değişmiş ve Bayburt, Vilayet-i Rûm-ı Hadis Vilayetine dâhil edilmiştir.³³ Bu tahrirde Bayburt idarecisinin, İdris Bey olduğu görülmektedir.³⁴ 1534'te Kemah ve Bayburt Sancaklarının birleştirilerek, Şahrüh Bey'in oğlu Mehmed Han'a tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Rûm-ı Hadis Vilayetine bağlanan Bayburt ve Kemah sancakları, 22 Temmuz 1535'te tekrar Diyarbakır Beylerbeyiliğine, 26 Eylül 1535'te Erzurum Beylerbeyiliğinin kurulmasının ardından idari yapı itibarıyla Erzurum "*Paşa Sancağına*" bağlanmıştır.³⁵

1516–1518 tarihli ilk tahrir defterinde "*Erzincan-Bayburt Vilayeti*"nin idari taksimatının içerisinde "*Vilâyet-i Bayburt*" ve buraya bağlı olarak "*Kelkit-Sadak Nahiyesi*"ni görmekteyiz.³⁶ 1520 tarihli Karaman-Rum tahrir defterinde Bayburt Sancağının kazaları arasında Kelkit de bulunmaktadır.³⁷ 1530 tarihli defterde sancağa tabi yerlerin aynen kaldığı görülmekte olup, defterde "*Nahiye-i Kelkit der-livâ-yı Bayburt*" kaydıyla da Kelkit'in Bayburt sancağına bağlılığı devam etmiştir.³⁸ Bu idari durumun 1542 senesine ait tımar yoklama defterinde de devam ettiğini "*Livâ-yı Bayburt Nahiye-i Tercan ve*

³¹ İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, c.11, İstanbul 1995, s.319–321; aynı yazar *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara, 1990, s.19–20.

³² İsmet Miroğlu, *a.g.e.*, s.18.

³³ Bu eyaletin teşekkülü hakkında *Defter-i Hâkânî Dizisi-III, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, s. XI' de şu açıklama bulunmaktadır. 1413 yılında Amasya merkez olmak üzere Rum Beylerbeyliği kuruldu. Rum Beylerbeyliği'nin merkezi ilk devirlerde Amasya sonra Tokat sonra da Sivas olduğu görülmektedir. Bu arada XV. yüzyılda fethedilen Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarkî havalisinin Rum eyaletine katılmasıyla, "*Vilâyet-i Rûm-ı Kadim*" olarak anılacak Rum eyaletinin birinci bölümü teşkil edilmiştir. Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Gerger ve Divriği bölgelerinin eyalete katılmasıyla eyaletin "*Vilâyet-i Rûm-ı Hâdis*" bölümü teşekkül etmiştir.

³⁴ "*Livâ-yı Baybud der-tasarıf-ı İdris Beğ mir-livâ-i mezbure*" *BA. MAD. 108*, s. 99.

³⁵ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı (Kuruluş ve Genişleme Devri 1535–1566)*, Ankara 1998, s.59–61.

³⁶ *BA. TD. 60*, s.195–214.

³⁷ *BA. TD. 387*, s.838–844.

³⁸ *BA. TD. 966*, s.219.

Kelkit” kaydından öğrenmekteyiz.³⁹

1568’de Erzurum’a ait bir icmal defterinde Bayburt’un sancak statüsünden çıkarılıp, Erzurum’a bağlı bir kaza haline getirildiği ve Kelkit’in de bu idari taksimattan sonra Bayburt’a bağlı bir nahiye olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ 1591’de⁴¹ Kelkit’in idari yapılanmadaki bu yeri devam etmiştir. Kelkit’in 1620’de Erzurum vilayetine bağlı bir kaza⁴² olduğu ve 1642-43’de benzer durumun devam ettiği tespit edilmektedir.⁴³

Kelkit’in idari statüsünün, bazen “*Kaza-i Kelkit*”⁴⁴, bazen de “*Nahiye-i Kelkit*”⁴⁵ şeklinde olduğu görülmektedir. Defterlerde, Kelkit kaza veya nahiyesi, şehir merkezi bulunmayan köy ve mezralardan müteşekkil bir bölgeyi ifade etmektedir. Şehir merkezi bulunmayan bölgelerin; bazen nahiye⁴⁶ ve kaza⁴⁷, bazen de sancak⁴⁸ gibi idari ünitelere taksim edildiği görülmektedir.

Netice itibarıyla idari taksimatta Kelkit nahiyesi veya kazası, bir idari ünite olarak 1516–1591 arasında Bayburt, 1620-1642’de ise Erzurum Vilayetine bağlıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bölgede ana idari birim nahiyedir. Ancak idari birim olarak nahiyenin önemi yoktur veya çok azdır.⁴⁹ İncelenen dönem boyunca bölgede, *nefs*’inde yerleşik nüfusu barındıran bir nahiye bulunmamaktadır. Tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, nahiyenin fonksiyonu, sadece mali ve istatistikîdir. Kelkit, yerleşim birimi olmayıp, köylerin üzerinde üst birim olarak teşekkül etmiştir. Bu durumda, köyler, bölge insanlarının yerleşim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede yerleşim birimleri incelenirken doğal olarak köyler esas alınacaktır.

³⁹ BA. MAD. 108, s.99.

⁴⁰ Miroğlu İ, *Bayburt*, s.28

⁴¹ *Kuyûd-ı Kadime Tapu 46*, s.92a.

⁴² BA. MAD. 7589, s.118.

⁴³ BA. MAD. 5152, s.326–350; BA. MAD. 6422, s.40–43.

⁴⁴ BA. TD. 154, s.45, BA. TD. 387, s.838, BA. TD. 46, s. 92a-132b, BA. MAD. 5152, s.326; BA. MAD. 6422, s.40.

⁴⁵ BA. TD. 199, s.84, BA. TD. 966, s.219.

⁴⁶ M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, c.IX, İstanbul 1993, s.37–39.

⁴⁷ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516–1566)*, Elazığ 2003, s.34–35.

⁴⁸ Özer (Üzeyr) Sancağının idari taksimata şehir merkezi olmamasına rağmen, sancak olarak kayıt edildiği görülmektedir. BA. TD. 109, 110, 228, 450, 530, 969, 998.

⁴⁹ “*nefs*” yani şehir merkezi olmayan nahiye yapılanması için bk. Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485–1569)*, Ankara 2006, s.54.

2. Kır İskân Birimleri

Tahrirlerde yer alan bilgiler sayesinde, bölgenin fetih sonrası dönemdeki iskân durumunu belirlemek ve sonraki dönemlerde bu durumda meydana gelen değişimleri takip etmek mümkün olmaktadır. Tespit edilen bu değişimler, Osmanlıların bölgeye karşı takip ettikleri iskân politikası hakkında bize ipuçları verecektir. Bu amaçla, tahrirlerde bölgedeki köy iskân birimleriyle ilgili olarak bir takım tahlillerin yapılması yoluna gidilecektir.

İlk tahrirde, terk edilmiş veya yerleşik nüfusu bulunmayan yerleşim birimleri dahi köy sınıfına dâhil edilerek *hâsıl* adı altında, yekûn halinde verilmiştir. Defterlerde, bazı köylerin yanlarında, terkedilmiş veya yerleşilmemiş anlamına gelen “*virane*” veya “*harap*” kayıtları yazıldığı görülmektedir. Statüleri bu şekilde belirlenmiş köyler hakkında belirtilmesi gereken önemli bir nokta, yerleşim birimlerinin belirli bir kanuni statüye sahip olmalarıdır.⁵⁰ Anlaşıldığı kadarıyla, bu statü uygulanırken, bölgenin Osmanlı yönetimine girmesinden sonraki ilk tahrirde, o yerleşim yerlerinde nüfusun olup olmadığına dikkate alınmadığı, önceki statüsünün esas alındığı görülmektedir. Defterde viran veya meskûn köyler ile ilgili dikkati çeken diğer bir husus da köy kayıtlarının üst kısmında, köylerin gelirlerinin tımara verildiği (tımara tasarruf eden kişinin kendi ve babasının ismi kayıtlıdır) ve viran köylerde istisnasız çiftlik işletmelerinin bulunmasıdır.

Köylerin ayrılmaz parçası olan mezzarlar, nüfusa sahip olmayan ziraat sahaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Defterlerde köyün isminin hemen ardından köye bağlı mezra isimleri kaydedilmiş olup, bazen köyün bir, bazen de birkaç mezzara sahip olduğu görülmektedir. Bunlar köyün zirai arazisine dâhil olup, ancak esas arazi işletmelerinden biraz uzakta bulunan, ekilebilir toprak parçasıdır. Örnekleri nadir olmakla birlikte bazı mezzarların sonraki tahrirlerde yerleşik nüfusa sahip olduğu ve köy statüsüne dönüştükleri anlaşılmaktadır.⁵¹ İncelenen defterlerde mezzarların varlığını bütün tahrirlerde tespit etmek zordur. 1516’da mevcut olan 36 mezzarın 1520–1530 dönemine ait kayıtlarda 22’ye düştüğü ve 1516’da mevcut olmayan 11 yeni mezzarın yeni deftere “*haric ez-defter*” şeklinde kayde-

⁵⁰ Fatma Acun, *a.g.e.*, s.58.

⁵¹ Kızılkal’ası önceden mezra iken sonraki tahrirlerde köye dönüştüğü görülmektedir. *BA. TD.* 966, s.229.

dildiği görülmüştür. Mezra sayısı 1591’de 19’a düşmüş ve 1642’de ise mezra kaydına rastlanmamıştır.

Tablo. 1. Kır İskân Birimleri

1516		1520		1530		1591		1642–1643	
Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra	Köy	Mezra
128	36	122	22	122	22	107	19	89	-

Tabloda da görüldüğü gibi, Kelkit Kazası 1516’da 128 köy, 36 mezra, 1520’de 120 köy, 22 mezra, 1530’da 122 köy ve 22 mezra, 1591’de 107 köy ve 19 mezra ve 1642’de 89 köyden meydana gelmiştir. 1516–1643 yılları arasında köy sayısında periyodik bir düşüş olmuştur. İncelenen dönem içerisinde köy sayısının en fazla olduğu 1516 yılı, aynı zamanda meskûn köy sayısının da en az olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihten sonra ise *meskûn* köy sayısında büyük bir artış, *viran* olarak belirtilmiş olan köy sayısında ise devamlı bir azalma olmuştur.

1516’da meskûn köy sayısının 56 olduğu ve bunların önemli bir kısmının nüfus yapısı itibarıyla küçük köyler olduğu anlaşılmaktadır. Meskûn köyler; 1520-1530 döneminde 95, 1591’de 85 ve 1642-43’de ise 89 dur. Viran halde olan köyler; 1516’da 72⁵², 1520–1530 döneminde 27, 1591’de ise 22’dir. 1516 yılıyla kıyaslandığında, 1520–1530 döneminde 39 köyün iskâna açıldığı ve 1520 ile 1530 yıllarında ise hala iskâna açılmayan 27 köy bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵³ (Ayrıntılı döküm için bkz. Ek: 1)

Konu yakından incelendiğinde, bölgenin yerleşim yapısında meydana gelen değişmelerin, sadece yeni kurulan köy ve mevralar dolayısıyla değil, bunların bir kısmının kaybolmasıyla da ilgili olduğu görülmektedir. İlk defterdeki (1516) yerleşim birimlerinin, son defterdeki (1643) yerleşim birimle-

⁵² 1516 senesinde viran olan köyler arasında; Bulak, Beşkilise, Deliler, Aziz, Alişir, Balahor, Akdağ, Tarbas, Eymür, Karlankas, Gündüklüviran, Ençirti, Maşrotis, Arablarviranı, Kömürçalı, Karacalı, Savcı, İlbizim, Samab, Elçivirani, Sivrikilise, Elmalu, Mirataş, Akdiş, Tülah, Sıpanazat-ı Ulyâ, Kolcuk, Ağcalu, Gilicek, Kızılcakend, Elmelik, Pöske, Yazağıl, Alamans, Gödül-i Kışlak, Ağınzar, İsaşeyh ve Sarışeyh, Sarpi, Salördek ve nefsi-i Sadak gibi.

⁵³ Bu köyler; Ilıcaviran, Elmalu, Yazağıl, Kolcuk, Ağcalu, Samab, Karacalı, Döleklü, Pürk, Savcı, Yunusalanı, Sivrikilise, Karlankas, Alamans, Ençirti, Gilicek, Arablarviranı, Gündüklüviran, Ağınzar, Eymür, Bulak, Kalamis, Maşrotis, Mirataş, Gödül-i Kışlak, Kömürçalı’dır.

riyle karşılaştırılmasından 39 köyün kaybolduğu veya adının değiştirildiği anlaşılmaktadır. Harap ve viran köylerin fazla oluşunun en önemli sebebinin, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Akkoyunlu beyleri arasında yaşanan hâkimi-yet mücadelesi⁵⁴ ve tarihe *Kızılbaş Fetreti* olarak geçen toplumsal olaylar olduğu söylenebilir.⁵⁵

Bölgedeki iskân ve demografik yapıyı etkileyen diğer bir toplumsal olay ise, XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Celâli ayaklanmasıdır. Bu olay bilhassa kırsal kesimdeki reayanın toplu bir şekilde yerini ve yurdunu terk etmesine neden olmuştur.⁵⁶ 1611 yılına ait bir kayıta, bölgenin içinde bulunduğu durum şöyle özetlenmektedir:

“Erzurumun reayası Celâli şerrinden ve Kızılbaş havâlerinden ve zûlm-ı zulmaniden perakende olduğundan gayri ekseri helâk olmuştur”.⁵⁷

Toplumu derinden etkileyen ve XVII. yüzyılın başlarında toprak ve iskân yapısının bozulmasına sebep olan Celali ve Kızılbaş ayaklanmaları Kelkit ve yöresinde de etkili olmuştur.⁵⁸

1516’da Osmanlı Devleti’nin miras aldığı bu kötü durumu iyeleştirme çabası içerisinde olduğu ve iskân faaliyetlerinde de başarılı olduğu görülmektedir. XVI-XVII. yüzyıllar süresince bölgenin içinde bulunduğu toplumsal meselelere rağmen aralıksız iskân, imar ve şenlendirme faaliyetlerinde bulunulmuştur.

Şenlendirme faaliyetleri kısa bir zaman içerisinde ikmal edilememiş, bu faaliyetlerin incelendiği dönem boyunca da devam etmiştir. Defterlerde; 30–40⁵⁹ yıl veya 40–50⁶⁰ yıldır “*harap ve hali kalıp*” terimiyle köyün duru-

⁵⁴ M. Halil Yınanç, “Akkoyunlular”, *İ.A.*, c.I, İstanbul 1993, s.251–270.

⁵⁵ “...ba’zı muhavvef derbend ve memerr-i nâsda vâki olan kurâda kadîmden zaviyeler vaz’ olunub ahalisi Kızılbaş fetretinde perâkende olup gitmek ile kura ve zevâyâ hâlî ve hârab kalup...”. *BA. TD.* 199, s. 3–4, 59.

⁵⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1975, s.446.

⁵⁷ *BA. MAD.* 3260, s.120.

⁵⁸ Kelkit’e bağlı Mormoç köyünün 1620’de başlayan yeniden ihyası için bkz. Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılda Bir Şenlendirme Uygulaması: Mormoç Köyü’nün İmarı (Kelkit)”, *Bilgi*, Kış/2006, sa.36, s.227–241.

⁵⁹ 1642 tarihli defter kaydında Pöske köyünün iskâna açılmasıyla ilgili “*karye-i mezbur Erzincan ile Kelkit arasında Ağcadağ dimekle maruf derbendin ağzında vaki olup ihtilaller sebebiyle zaman zaman harap ve viran olup otuz-kırk seneden berü hali harap ve viran olan mezkûr karyeye aşiret reayasında kimesneler meskûn olup avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf...*” Pöske, Sarışeyh ve İskah köylerine ihya amacıyla yerleştirilen reaya derbentçi kaydedilmiştir. *BA. MAD* 5152 s. 639, 651, 641–642; *BA. MAD.* 6422, s. 40–41.

mu belirtildikten sonra, imar işlerinin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. 1620’de, 25 yıldır terk edilmiş olan Mormoç Köyü’nün imarı bu uygulamaya bir örnektir.⁶¹ İskân ve imar faaliyetleri netice vermiş olacak ki, XVII. yüzyılın ilk yarısında sadece iki köyün (Şenbük⁶² ve Sarışeyh⁶³) viran olduğu görülmektedir.

2.1. Zaviyeler ve İskân Faaliyetindeki Roller

Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde bölgede, zaviyelerin iskân faaliyetleri açısından önemli görevler üstlendiği ifade edilebilir. Asya’nın içlerinden kopup gelen derviş zümreleri “*âyende ve râvende*”, yani gelen ve geçene hizmet verdikleri gibi, göçler sonucu Anadolu’ya ulaşan Türk unsurlarının yerleşik hayat tarzına geçmelerine, yaygınlaşıp kökleşmesine de yardımcı olmuştur. Konargöçer Türklerin yerleşik hayata geçmesinde zaviyelerin izlediği politikalar önemli yer tutmuştur.⁶⁴

Dervişler, bölgeye akraba ve mensuplarıyla gelip yerleşmiş olan muhacirlerdir.⁶⁵ Bölgede uzun harpler neticesinde harap olan bir memleketi şenlendirmek, asayiş ve emniyeti tesis ederek halkı bir araya toplamak için düşünülen tedbirler arasında eski zaviyelerin ihdası hususu, vilayet muharirine devlet merkezi tarafından açık bir talimat şeklinde tafsilatıyla emredilmiş bulunmaktadır.⁶⁶

İncelenen dönem içerisinde, Kelkit Kazası’nda birçok zaviye ve tasarruf edenlerin adları tespit edilmiş ve özellikle bu zaviyelerin “*muhavvef derbend ve memerr-i nâs*”, yani darboğaz ve geçit mevkilerinde kurulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Kazadaki zaviyeler hakkında en derli toplu veriler, 1530 tarihli evkaf defterinde yer almaktadır. Bu defterin yanısıra incelenen diğer

⁶⁰ BA. TD. 199, s.4–5 (Tarih 1540).

⁶¹ “*Mormoc nâm karye yigirmibeş seneden mütecâviz müddetden berü hâlî ve harâbe olub binâsından eser kalmayub*” kaydında köyün durumu belirtilmiştir, bk. B. Pamuk, *Mormoç Köyü’nün İmarı*, s.229.

⁶² Otuz-kırk seneden beri harap olan bu köye Ramazan adında bir kişi yerleştirilip, köyü şenlendirmek şartıyla avarız vergisi ve tekâlif-i örf iye’den muaf tutulmuştur. BA. MAD. 5152, s.681.

⁶³ Bu köye, Kelkit efradından Ahmed Beğ iskân edilip, köydeki caminin tamirini yapması şartıyla otuz yıl avarızdan muaf tutulmuştur. BA. MAD. 5152, s.641–642.

⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayramı Velî*, Ankara 1991, s. 21–22.

⁶⁵ Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolanizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, c.IX, Ankara 2002, s. 133–154.

⁶⁶ Ö. Lütfi Barkan, *a.g.e.*, s.148.

⁶⁷ BA. MAD. 5152, s.643, BA. TD. 199, s.84–91.

defterlerde de zaviyeler ve tasarruf edenler hakkında birtakım bilgilere rastlanmaktadır.

1516 yılında Kelkit Kazası'nda 12 zaviyenin varlığı tespit edilmiştir. Defterdeki “*zaviye-i mezbur kadimenddir*” tabirinden de anlaşıldığı üzere, zaviyelerin Osmanlı öncesi döneme ait olduğu görülmektedir. Defterde, zaviyelerin bazılarının ismi ve tasarruf edenler belirtilmişken, bazılarının ise sadece tasarruf edenlerin isimleri kaydedilmiştir.⁶⁸ 1530 tarihli evkaf defterinde 23 zaviye, 1530 yılına ait mufassal defterde 18 zaviye⁶⁹ ve 1642'de ise 11 zaviye tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 1530'a ait evkaf defteri esas alındığında, 1516'da 11 zaviye⁷⁰, 1530'da 5 zaviye⁷¹ ve 1642'de ise 12 zaviye bulunmaktadır.⁷² (Ayrıntılı döküm için bkz. Ek. 2.).

Zaviyeler menşeleri açısından değerlendirildiğinde, bir kısmının

⁶⁸ Tarbüsek (Terbüsek) Köyü Saruşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.210; Firengi Köyü Hasanşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.212; Hınzuru Köyü İsakşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.198; Keskin Köyü Keskin Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.206; Dayışeyh Köyü Dayışeyh Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.206; Hallaç Yakub Köyü Hallaç Yakub Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.205; Şurut Köyü Babaçağırğan Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.208; Sökmen Köyü Şeyh Osman Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.210; Hasud Köyü Selçukşah Hatun Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.206; Hanege Köyü Şah Hatun Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.211; Hac Erkek (Haçekrek) Köyü Hac Erkek Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.200 ve Hozbirik Köyü Şeyh İslam Zaviyesi *BA. TD.* 60, s.208.

⁶⁹ Ağdağ Köyü Ağdağ Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.227; Boğacık Köyü Sultanşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.255; Tarbüsek Köyü Saruşeyh ve Çobanşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.238, 269; Firengi Köyü Şeyhhasan Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.254; Hınzuru Köyü İsakşeyh Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.247; Keskin Köyü Keskin Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.212; Hanege Köyü Diğer Hatun Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.230; Dayışeyh Köyü Dayışeyh Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.233; Hallaç Yakub Köyü Hallaç Yakub Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.244; Şurut Köyü Babaçağırğan Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.269; Türünk Köyü Türünk Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.247; Yenicesevindik Köyü Yenicesevindik Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.253; Sökmen Köyü Şeyh Osman Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.226; Hasud Köyü Selçukşah Hatun Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.232; Hanege Köyü Şah Hatun Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.230; Hac Erkek Köyü Hac Erkek Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.258 ve Hozbirik Köyü Şeyh İslam Zaviyesi *BA. TD.* 966, s.250.

⁷⁰ Bu zaviyeler şunlardır; Türünk, Boğacık, Ağdağ, Bizgili, Yenicesevindik, Şah Hatun, Diğer Şah Hatun, Kârur, Çobanşeyh, Ağınzar ve Şeyh Nasrullah Şirvani.

⁷¹ Şeyh Nasrullah Şirvani, Ağınzar, Şeyh Hasan, Şah Hatun (İskah), Şeyh Ümmet.

⁷² XVI. yüzyılda mevcut olup, ancak XVII. yüzyılın ilk yarısında varlığını tespit edemediğimiz zaviyeler şunlardır; Türünk Zaviyesi, Şeyh İslam Zaviyesi, Şaban Şeyh Zaviyesi, Ağdağ Zaviyesi, Şeyh Hasan Zaviyesi, Yenicesevindik Zaviyesi, Hac Erkek Zaviyesi, İskah Köyünde Şah Hatun Zaviyesi, Hanege Köyünde Şah Hatun Zaviyesi, Hanege Köyünde Diğer Şah Hatun Zaviyesi, Şeyh Ümmet Zaviyesi, Selçukşah Hatun Zaviyesi, Baba Çağırğan Zaviyesi, Keskin Zaviyesi ve Ağınzar Zaviyesi. 1702-1831 senelerine ait evkaf kayıtlarından Dayışeyh Zaviyesi *BA. C.EV.* 77/3813, 356/18080; 1839 senesine ait kayıtlarda ise Babaçağırğan Zaviyesi'nin izlerine rastlanmaktadır. *BA. C.EV.* 463/23425, 235/11743. Karahisar-ı Şarkî Kazasında (Alucra'da) Babaçağırğan isminde de bir zaviye bulunmaktadır. *BA. C.ADL.* no. 78/4703.

Akkoyunlular döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır. Zaviyeler arasında Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu olan Kara Yülük Osman Bey'in vakfı olan Pöske Köyündeki Şeyh Nasrullah Şirvânî Zaviyesi⁷³, Uzun Hasan'ın oğlu Yakub Bey'in validesi Selçukşah Hatun adına vakfedilen Hasud Köyündeki Selçukşah Hatun Zaviyesi⁷⁴, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Şah Hatun adına Hanegâh (Hanegâh'dan bozma) Köyünde iki ayrı Şah Hatun Zaviyesi ve İskâh Köyünde bulunan aynı kişi adına vakfedilmiş Şah Hatun Zaviyesi Akkoyunlardan kalma zaviyelerdir.⁷⁵ XVI. yüzyılda tespit edilemeyen ancak XVII. yüzyılın ilk yarısında mevcut olan tek zaviye Eski Kadı Köyü ile aynı adı almış zaviyedir.⁷⁶

Netice itibarıyla, incelenen dönem içerisinde Kelkit ve havalisindeki zaviyeler, özellikle virane ve terk edilmiş yerlerin yeniden iskânı, taşrada emniyet ve konaklama görevini ifa etme gibi iskâna dair önemli görevlerinin yanı sıra bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında da etkili olmuştur.

Defterler incelendiğinde dikkati çeken hususlardan bir diğeri de bölgedeki iskân mahallerinin adlarıdır. Osmanlı'da insan gücü temel faktörlerden biri olduğundan vergi toplama amacıyla tapu tahrir defterlerine kaydedilen ve bu yolla bize intikal eden, iş yapmaya muktedir erkek kişilerin adları ve yer adları, ad bilimi çalışmaları için son derece zengin bir veri tabanı oluşturmaya zemin sayılabilirler.⁷⁷ Bu açıdan meseleye bakıldığında Kelkit kazasında köy adları ve menşelerinin tespiti önemli bir husustur.

Bölgedeki köy yerleşimleri adlarında, zaviye, boy, oymak ve yaşadıkları coğrafya gibi hususlar etkili olmuştur. Birçok köy adının menşei, bölgenin Türkleşmesini sağlayan kişi, sülale, boy ve oymak adlarına dayanmaktadır. Aşut, Bizgili, Boğacak, Kılıçlı, Kızılca, Bardız, Delüler, İğdir⁷⁸, Keskin, Mahmadlu, Sarpi, Sökmen, Eymür⁷⁹, Şurut ve Şemik (Şemük)⁸⁰ köyleri

⁷³ BA. TD. 199, s.90, BA. TD. 387, s. 844, BA. MAD. 5152, s.639.

⁷⁴ BA. TD. 199, s.85.

⁷⁵ Şah Hatun adına bir zaviye de Bayburt şehrinde kurulmuştur. BA. EV. d. No. 25350. BA. TD. 199, s.86-87.

⁷⁶ BA. MAD. 5152, s.642.

⁷⁷ Mehdi İlhan, "Tapu Tahrir Defterlerindeki Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler 25-29 Eylül 1993, c.I, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*, Ankara 1999, s. 85-95; Yılmaz Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları: XVI. Yüzyıl", *Bellekten*, LIX/224, s.75-119.

⁷⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992, s.323.

⁷⁹ Anadolu'nun Türkleşmesinde 71 yere adını veren büyük Oğuz boyudur, bk. Faruk Sümer, "Eymir", *İ.A, c.XI*, İstanbul 1993, s. 551-552.

yörede yerleşen Türk boy ve oymakları veya bunların reislerinin adlarıdır.

Bunlara; Kelkit, Tercan, Malatya ve Niğbolu'da yaşayan Çamur; Türkmen cemaatlerinden olan Pernek; Kelkit, Arapkir ve Kemah'ta yaşayan yine Türkmen cemaati olan Salördek; konar-göçer Yörük aşireti Melikli'den adını alan Elmelik'i de ekleyebiliriz.⁸¹ Gödül Köyü adını Karahisarışarkî ve Kelkit'te yaşamakta olan bir Yörük taifesinden (*Gödül-Gödüllü veya Gödül*) almıştır. Ayrıca Boynuinceli Türkmenlerinin bir kolu olan Deliler (*Delüler-Delili*), muhtemelen Bayındır boyuna mensup Çimen (*Çimen-Çimenli veya Çimenli Arabı cemaati*), Bozulus Türkmenlerine bağlı Mahmadlı (Mihmad-Mihmadlı) ve Halkaevli aşiretleri de yöre köylerine ad olmuşlardır.⁸²

Bazı zaviyelerin kuruldukları mekânlar, zamanla köy haline gelmiş ve bu köyler zaviye kurucularının isimleriyle anılır olmuştur. Hac Erkek, Hallaç Yakub ve Dayışeyh bunlara örnek verilebilir. Bunun yanı sıra, Ağınzar, Ağdağ, Yenice-sevindik, Eskikadı, Türünk ve Keskin gibi zaviyeler de adlarını buldukları köylerden almışlardır. Ad alma hususunda, kaynağını coğrafyadan almış birçok köy bulunmaktadır. Ağçadağ, Güneyçirme, Karacaviran, Altuntaş, Günbatur ve Viranşehir gibi köyleri örnek verebiliriz.

Köyler kuruluş yerlerine göre bir tasnife tabi tutulursa, köylerin kuruluş yerlerini belirleyen doğal çevre unsurlarının başında topografik özelliklerin olduğu görülür. Bazı güçlükler olmakla birlikte bu konuda köyleri ova, etek, vadi, yamaç ve sırt köyler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bölgedeki köylerin %33,3 vadi, %27,3 yamaç, %24,2 etek, %11,1 ova ve %2,27 ise sırt köyü olarak belirtilen şeklindedir.⁸³

3. Nüfus

Nüfusla ilgili verilerin işlenmesinde karşılaşılan güçlüklerin başında, ilgili terminolojinin açıklanması ve mevcut verilerin istatistikî metotlar yoluyla değerlendirilmesi gelir. 1516–1530 yıllarına ait tahrir defterlerinde mahallî nüfus, çift resmi sisteminin çeşitli kategorilerine göre tasnif edilmiş haldedir. Bu tasnifte, bölgenin erkek nüfusu, medeni durumlarına ve sahip

⁸⁰ Fahrettin Kırzioğlu, "Osmanlı Tapu Tahrir ve Mühime Defterinde Gümüşhane Bölgesi Türk/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine "Hükümler"den Örnekler", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane, 13–17 Haziran*, Ankara 1991, s.69–77.

⁸¹ E. Akpınar, *a.g.e.*, s.216.

⁸² Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s.131.

⁸³ E. Akpınar, *a.g.e.*, s.218.

oldukları toprak büyüklüğüne göre, çift, nim-çift, bennak, caba ve mücerred şeklinde sınıflandırılmıştır.⁸⁴ Bunun yanı sıra askeri zümreye ait olanlar ise sipahi, sipahizade, nöker, nökerzade, çavuş, zaviyadar ve sadat gibi kategorilere ayrılmıştır. Ancak 1591 tarihli mufassal defterde ise nüfus nefer olarak belirtilmektedir.

Tahrir defterlerindeki verilere dayanılarak yapılan hesaplamalarda, hane veya nefer esas alınarak yapılan nüfus hesaplamalarında farklı görüşler vardır.⁸⁵ Defterlerde yer alan terminolojiye dair problemler arasında, “hane” terimi ve kullanımı üzerinde durmak gerekmektedir. Mücerredler haricinde, diğer tasnifler altında sıralanan şahısların, birer haneyi temsil ettikleri ve hane reisi oldukları bilinmektedir. Tahmini nüfusun hesaplanması hususunda hanenin tanımlanması ve hanede yaşayanların sayısının belirlenmesi önemli bir nokta haline gelmiştir. Daha sonra, nüfusu hesaplamak üzere, hane katsayıları, 2’den 7’ye kadar değişen çeşitli katsayılarla çarpılmıştır.⁸⁶ Bunlar arasında Barkan tarafından teklif edilen 5 katsayısı genel kabul gören bir katsayı olmuştur. 1516–1530 dönemi defterlerindeki kayıtlardan farklı olarak, 1591 yılına ait defterde, çift, nim-çift, bennak, caba ve mücerred ayrımı yapılmaksızın nefer esas alınarak kayıt yapılmıştır. 1591’e dair nüfus hesaplamalarında nefer’in 4 katsayısıyla çarpılarak tahmini nüfus hesaplanmasına gidilmiştir.⁸⁷

1642 yılına ait avarız defterinde, bir avarız hanenin kaç gerçek hane olduğuna dair herhangi bir bilgi olmadığı için kesin nüfusu hesap etmek mümkün değildir. Defterde kazadaki avarız hanelerinden ziyade, kazanın iktisadi ve sosyal durumu hakkında bilgi verilmiş, avarız hesaplamalarına gidilmemiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu avarız defterinde, tahrir

⁸⁴Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s.31–65.

⁸⁵Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, sa. 1, İstanbul 2003, s.267–286, Kemal Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, (Ağustos 1995), s. 97–98; Hüseyin Özdeğer, *1463–1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defteri*, İstanbul 1988, s.37.

⁸⁶Bir hanenin kaç kişiden meydana geldiği hususunda farklı görüşler vardır. Braudel:4, 4, 5, Barkan: 5 kat sayısını, Sümer: 7 katsayısını, Russel: 3,5 katsayısı, Cook: 4,5 katsayısını, Güyünc:5, Özdeğer 2, 5–3 katsayılarını esas almışlardır. Gowan:3, 5–6 arasında katsayısının değişiklik gösterebileceğini ifade etmiştir: Nejat Göyünc, “Hane Deyimi Hakkında”, *TD*, 32, İstanbul 1979, s.331–348.

⁸⁷ Nefer katsayısı esas alınarak yapılan nüfus hesaplaması için bkz. Mehmet Öz, *XV-XVI Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.41–42, dipnot.2.

çağı olarak isimlendirilen XVI. yüzyıldaki tahrir defterleri kadar ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. “*Haneha-i ehl-i menasib-ı reaya-yı Müslimin ve Zimmiyan-ı Kaza-i Kelkit*”⁸⁸ tabiriyle başlayan Kelkit kazası bölümünde, bir avarız defteri olmasına rağmen, kazadaki reaya, tımar ve zeamet sahipleri, zaviyeler ve tasarruf edenler, hatip, imam, abdalanlar, müezzin, fakir ve işsizler, yeniçeri, sipahi ve cebeci gibi askeri birlikler ile vergiye dâhil ve muaf olan Müslim ve Gayrimüslim haneler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

3.1. Köylerin Nüfusu

1516–1642 tarihleri arasında Kelkit kazasında da içtimai ve iktisadi hayatın tamamını köyler teşkil ediyordu. Halkın geçimini tarım yoluyla temin etmesinden dolayı, nüfus köylerde toplanmıştı. Köylüler, şehirli olmayan, ancak onlar gibi yerleşik hayatı olan insanlardı. “*Karye*” denilen toplu iskân mahallerinde yaşarlardı.⁸⁹ Buldukları ve yaşadıkları bölgenin coğrafi özellikleri, üretim, tüketim, barınma, kısaca sosyo-iktisadî hayatlarını belirleyen unsurlardı.⁹⁰

3.2. Müslim Nüfus

Kelkit kazasında nüfusun asıl önemli kısmını Müslümanlar teşkil ediyordu. Bu nüfus, vergi mükellefi ve muaf nüfus olarak değerlendirilmelidir. Muaf zümrenin tamamı hane içerisinde kayıt edilmiş olup, toplam nüfus içerisinde de önemli bir yer tutmuştur.

1516’da 47 köyde, 1530’da 80 köyde, Müslüman reaya hane, bennak ve mücerred olarak belirtilmişken, 1591’de ise 82 köyde Müslüman reaya yalnızca nefer olarak statüleri belirtilmiştir.

Tablo.2. Kelkit Kazasında Müslim Nüfus (1516–1591)

Tarih	1516	1520	1530	1591
Nüfus	1530	5460	5460	9640

⁸⁸ BA. MAD. 5152, s.638.

⁸⁹ Suraiya Faruqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara 2006, s.59–62.

⁹⁰ Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı*, İstanbul 1967, s.57–78; Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, s.240–243.

Tabloda da görüldüğü üzere Müslüman nüfusun, 1516'da 1530 kişi, 1520-1530'da 5460 kişi, 1591'de 9640 kişi ve 1642'de ise 987⁹¹ kişi olduğu görülmektedir. Müslüman nüfus artışı XVI. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Nüfus artışının temel sebeplerinden birisi, viran köylerin şenlendirilmesi ve iskâna açılmasıdır. Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfusa oranının düşük olduğu yıl, 1516'dır. 1520-1530, 1591 ve 1642 yıllarında bu oran Müslüman nüfusun lehine artarak devam etmiştir.

Kaza nüfus artışına paralel olarak, 1520'den itibaren ani bir Müslüman nüfus artışı görülmektedir. 4 yıllık bir dönem içerisinde kaza ve Müslüman nüfusta ani bir artışın olması, bölgeye göç ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bostan, araştırmasında⁹², XV-XVI. yüzyıllarda Trabzon ve çevresine dışardan Müslüman nüfusun sürgün edildiğini ifade etmektedir. Muhtemelen bu tarihlerde, aynı coğrafi bölgeye komşu olan Kelkit ve havasine de benzer göçler meydana gelmiş olmalıdır.

Kazaya dışardan nüfusun iskânı ile ilgili ipuçlarına 1642 senesindeki kayıtlarda da rastlanmaktadır. Tespit edilen kişilerin isimlerinin altında baba-larının isimlerinin kaydından ziyade, nereden geldikleri belirtilmiştir. Alancıkta Köyünde *Rum-ili'nden Mehmed*⁹³ ve *Ahmed* adlı kişilerin gelip Mormoç köyüne yerleşmeleri ile *Aydınlı Kürt Musli*⁹⁴'nin Ağunsor köyüne yerleşmeleri, bölgeye dışarıdan gelen göçlere örnek olarak verilebilir.⁹⁵

Osmanlı toplum yapısı, geleneksel yönetim anlayışı içerisinde başlıca iki sınıfa ayrılmıştır.⁹⁶ Bunlar; hükümdarın mutlak otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulamadan oluşan askerîler ile bunların dışında kalan reayalardır.⁹⁷ Vergi muafiyeti yanında bir takım imtiyazlara sahip olan askeri sınıf, kendi içlerinde "*ehl-i örf*" ve "*ehl-i şer'ilm*" olmak üzere iki kısım-

⁹¹ 1642 senesine ait defterde avarızhane esas alınarak nüfus kayıt edilmemiştir. Avarızhane esas alınarak nüfus kayıt yapılmış olsa bile, kaç gerçek hanenin bir avarızhane olduğu tespit edilemediğinden nüfus hesaplamasının yapılması mümkün değildir. Ancak bu defterdeki reaya, muaf, Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun oranlarının tespiti için veriler kullanılmıştır.

⁹² M. Hanifi Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (6-8 Kasım 1998, Trabzon), Trabzon 2000, s.167-177.

⁹³ BA. MAD. 5152, s.646.

⁹⁴ BA. MAD. 5152, s.648.

⁹⁵ BA. MAD. 5152, s.672.

⁹⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.125-133.

⁹⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559)*, İstanbul 1995, s.84.

dan oluşmaktaydı.⁹⁸ Devlet bünyesindeki hizmetlerine karşılık vergi muafiyeti tanınan bu zümre demografik yapı içerisinde, nüfus yapısının belirlenmesinde önemli bir dilimi oluşturmaktadır. Demografik araştırmalarda, muaf nüfusun kaza nüfusu içerisindeki oranın %10'luk bir bölümünü teşkil ettiği genel kabul görmüştür.⁹⁹ Ancak bu genel kabule rağmen sözkonusu orana ihtiyatlı yaklaşanlar da vardır.¹⁰⁰ İncelenen dönem içerisinde kazada bulunan askeri, muaf ve sosyal zümreye ait veriler tablo haline getirilmiştir.

Tabloya göre; 1516'da muaf nüfus 81, 1520'da 738, 1530'da 759 ve 1642'de 270 kişi idi. Muaf nüfusun kaza nüfusu içerisinde ki oranı ise 1516'da %2,3, 1520'de % 8,2, 1530'da %8,4, 1642'de ise %25,1'dir. Çoban, yetim, âmâ abdal grupları muaf zümre içerisinde olmadıkları için hesaplamaya dâhil edilmemiştir. Verilerden de anlaşıldığı üzere muaf nüfus devamlı yükselmiştir.

Tablo.3. Kelkit Kazasında Muaf ve Askerî Zümre (1516–1642)

Sınıf Adı	1516	1520	1530	1642	Sınıf Adı	1516	1520	1530	1642
Sipâhi	14	105	108	21	Eimme(İmam*,	5	10	11	25
Sipahizâde	3	194	194	-	Müezzin	-	2	3	1
Nöker	-	113	102	-	Sâhib-i Berât	-	1	1	-
Nökerzâde	-	150	172	-	Yeniçeri	-	-	-	1
Zaviyedarzâde	29	101	108	2	Kuloğlu	-	-	-	1
Sadat-ı kiram	11	3	3	11	Mirliva-i	-	-	-	1
Zâ'im	-	3	3	5	Mirliva-i	-	-	-	1
Sipâhi-i	-	1	1	-	Yeniçerizâde	-	-	-	1

⁹⁸ Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA, c. III*, İstanbul 1991, s.488–489.

⁹⁹ Ö. L. Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East*, London 1970, s.163–171.

¹⁰⁰ Özer Ergenç, *a.g.e.*, s.57

* Kazada görev yapan imamlar XVI. yüzyılda "mevlana" tabirini kullanılırken *BA. TD.60*, s.195, 196, 210, 212; 1642'da "molla" tabiri kullanılmışlardır. *BA. MAD. 5152*, s.646, 647, 648, 649, 650, 653, 661, 665, 670, 672, 677 vb.

Muhassıl	-	2	2	-	Cebeci	-	-	-	3
Zaviyedâr.*	14	23	23	13	Erbâb-ı Tımar	-	-	-	168
Şeyh	-	28	28	1	Abdalan*	5	2	-	27
Pîr-i Fânî	-	-	-	13	Hüddâm	-	-	-	2
Fakirü'l-hâl	-	-	-	4	Yetim	-	-	-	4
Çoban	-	-	-	1	A'mâ	-	-	-	2
Toplam	71	723	744	71		10	15	15	237

Kazada toplam 987 Müslüman yaşamakta olup, bu da nüfusun % 91,8 teşkil etmektedir. Bu nüfusun dağılımı ise şöyledir; 256 kişiyle nüfusun %23,8'lik oranla ehl-i menasıb* zümre, dini vasıflı kişilerin sayısı toplam 80

*1642'de kazada birçok zaviye ve bunları tasarruf eden zaviyedârların varlığı tesbit edilmiştir. Deftere göre; Pöske Köyünde Şeyh Nasrullah Zaviyesini Ömer veled-i Mehmed, Saruşeyh Köyünde Saruşeyh Zaviyesini Şeyh Ahmed veled-i Ali Şeyh, Süleyman veled-i Murad ve Mahmud veled-i Ömer Şeyh müşterek; Eski Kadı Köyünde aynı isimli zaviyeyi Oruç veled-i Seydi Şeyh; Firengi Köyünde Pir Çelebi Baba Zaviyesini Yar Ali veled-i Durmuş Hasan Şeyh; Hınzoru Köyünde İsak Şeyh Zaviyesini, Abdurrahman veled-i Ali Şeyh.

* Bilindiği üzere Abdallar ile ilgili ilk tabiri kullanan Aşıkpaşazâde dir. Kendi adıyla anılan tarihinde belirttiğine göre, XIII. yüzyılda Anadolu'da tanınmış dört taifeden biriside "Abdalan-ı Rum" taifesiydi, bk. Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi* (nşr. Ali Beğ), İstanbul 1332, s.205. Rum Abdallarıyla ilgili birçok Osmanlı vakayinamelerinde bilgiler bulunmaktadır. İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman* (nşr. Şerafettin Turan), Ankara 1983, c.II, s.92 gibi Oruç Beğ ve Neşri tarihleri'de bunların arasındadır. Anadolu abdallarının Kalenderi grubu içerisinde Vahdet-i Vücüt telakkisine dayanan ince ve estetik bir tasavvuf felsefesi şeklinde olduğunu birçok araştırmacı belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marşinal Süfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s.75-77; Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972; aynı yazar *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966; Ö.Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II, 1942, s.279-304; Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s.59-61. 1516 senesinde Dayıseyh Köyünde Seyyid Abdal, Şurut Köyünde Abdal Hasan, Danzud Köyünde Abdal İskender, Pöktüd Köyünde Abdal Kulu ve Abdal Veli gibi kişilere tesadüf edilmiştir, bk. *BA. TD. 60, s.206, 208, 209*; 1530 senesinde Ağdağ Köyünde aynı isimli zaviyeyi tasarruf eden Abdalkulu, Dayıseyh Köyündeki aynı isimli zaviyeyi tasarruf edenlerin Abdal taifesinden oldukları anlaşılmaktadır. Tiregiz (Tiregis) Köyünde Delü Abdal ve Durak Abdal adlı kişilere tesadüf edilmiştir. *BA.TD. 966, s.227, 233, 239*. 1642 tarihli defterde de Gödekli 1, Şurut'da ise 26 kişi ile bu taifenin izlerine rastlanmıştır. *BA. MAD. 5152, s.662, 681*. Abdalan gruplarının izlerine, Kelkit'e sınır Güney Erzincan nahiyesine bağlı Ağgi Köyünde Kara Abdal adına kurulmuş olan zaviyede de rastlanmaktadır. *BOA. EV. d. no. 25557, 24976, BA. C. EV. no. 176/8761*.

*Kuloğlu, Yeniçeri, Mirliva-i Sabık, Mirliva-i Kelkit, Zaim, Yeniçerizade, Sipahiyan, Sipahizade, Cebeci, Erbab-ı Tımar, Abdalan, İmam, Molla, Şeyhevladı, E'imme, Şeyhkardeşi,

kişi ve fakirler defterde “*fakirân*”, “*fakîru’l-hâl*” kimsesizler ise “*bî-kesân*”^{*} şeklinde gösterilmiş olup, toplamı 24 kişidir. Tablo 3’de görüldüğü üzere 1642’de askeri görevliler içerisinde ilk sırayı tımar sahipleri, sipahiler ve sipahizâdeler almaktaydı. Askeri görevlilere, dini vasıflı kişileri ve idari görevlileri dâhil edersek, askeri nüfusun kaza nüfusu içerisinde ortalama %25 oranında olduğu ortaya çıkar.

3.3. Gayrimüslim Nüfus

1516’daki kayıtlarda Müslim ve Gayrimüslim nüfusun hangi dine mensup olduklarına dair ibare bulunmamaktadır. Ancak Müslim hanelere ait kayıtların alt kısmında çift, nim-çift ve bennak gibi reayanın statüleri belirtilmişken, Gayrimüslim nüfusa ait kayıtlarda bu tarz ibareler kullanılmamıştır. Bazı Müslüman köylerde meskûn olan Gayrimüslim reayanın isimlerinin üzerinde zimmi¹⁰¹ şeklinde dini statüleri belirtilmiştir. Gayrimüslimler hane ve mücerred olarak belirtilmiş olup, bennak¹⁰² kaydına rastlanmamıştır. 1520, 1530, 1591 ve 1642’i senelerinde ise Gayrimüslimler “*zimmiyan*”, “*an taife-i gebrân, taife-i gebrân*” veya “*taife-i zimmiyan*” şeklinde tasnife tabi tutulmuş, ancak hangi millete ait oldukları belirtilmemiştir.

Bölgedeki Gayrimüslimlerin etnik-dini durumları, defterlerde buna dair bir kayıt bulunmaması sebebiyle problemlidir. Gayrimüslimlerin etnik durumları, adları yoluyla tespit edilmeye çalışıldığında, yanlış değerlendirmelere varmak mümkündür. Çünkü isimlerin çoğu farklı etnik kökenden gelen insanlar tarafından müşterek kullanılmış olabilir. Hatta Anadolu’nun pek çok bölgesinde Gayrimüslimlerin Türk adı kullandıkları da bir gerçektir.¹⁰³ Ancak bölgede Ermeni ve Rumların yaşadığı söylenebilir.

İhtidanın tahrir defterlerinde belirtisi olarak kabul edilen şahısların

---

Müezzin, Sadat-ı kiram, Hatib, Hüddam, Zaviyedar, Zaviyedarzade. Bu grubun içerisinde askeri, idari ve dini vasıflı kişiler bulunup tamamı Müslüman’dır.

* Yetim, Âmâ, Pîr-i fânî, Fakîru’l-hâl ve Çoban.

¹⁰¹ BA. T.D. 966, s.666.

¹⁰² 1530 tarihli defterde Gayrimüslimlerden *Todori veled-i Verdi* 18 akçelik bennak vergisine tabidir. BA. TD. 966, s.225; Gayr-i Müslimlerin Müslüman olduktan sonra bennak vergisine tabi olduklarını ifade edilmektedir. Bkz. Halil İnalçık, *a.g.m.*, s.57-58.

¹⁰³ Anadolu’da Ermeni ve Rumlar arasında Türkçe isimlerin kullanılmasıyla ilgili bkz. Jennings, Ronald, “Urban Populataion in Anatolia in the Sixteenth Century: A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *Middle East Studies*, 7(1976), s.31, 38, 45 ve 49.

isimleri üzerinde “*Müslüman-ı nev*” veya “*nev-Müslim*”¹⁰⁴ terimine rastlanmamakla beraber, zimmîlerin yoğun olduğu köylerde birkaç hanenin Müslüman olması veya bir köyde yarıya yakınının baba adlarının “*Abdullah*” olması gibi durumlar bize ipuçları verebilir.¹⁰⁵

1642 yılındaki defterde; İlaç, Pöküd, Alancıkça, Germüri, Morakom, Gindekrek (Gindehrek), Gelinpertek, Posus ve Şurut köylerinde “*Abdullah*” baba adını almış 58 kişinin varlığı, ihtidanın ipucu olarak örnek verilebilir.¹⁰⁶ Bu köylerin büyük çoğunluğu, önceki defterlerde Gayrimüslimlerin sakin oldukları köyler olup, Müslüman nüfus bulunmamaktadır. Bu kişilerin sonradan Müslüman olduklarına ait düşüncemizi destekleyen diğer bir husus ise Müslümanların yaşadığı köylerde babasının adı “*Abdullah*” olanların azlığıdır. Yine de bu tarihler arasında epey zaman vardır ve kesin hüküm vermemizi sağlayacak veriler yoktur. Dolayısıyla sadece baba adının “*Abdullah*” olarak yazılmasından hareketle bu kişilerin “*mühtedi*” olduğu söylenemez.

Tablo.4. Kelkit Kazasında Gayrimüslim Nüfus (1516–1591)

Tarih	1516	1520	1530	1591
Nüfus	1923	3520	3520	4972

XVI. yüzyıl boyunca Gayrimüslim nüfus düzenli olarak yükselmiş ve 1591’de en yoğun seviyeye ulaşmıştır. Gayrimüslimler, 1642’de kaza nüfusu içerisinde %7,2’lik orana sahiptir.

Bazı Gayrimüslim köylerinde sadece Gayrimüslimler yaşarken, bazı Gayrimüslim köylerinde ise Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar.

¹⁰⁴1642 tarihli defterde Pasin Kazası Atik Nahiyesindeki Hasnikar ve Tavis Köyü sakinlerinin tamamı Gayrimüslim olup, yalnızca yeni Müslüman oldukları anlaşılan “*Ali veled-i Abdullah*” kişinin isminin üzerinde “*nev-Müslim*” kaydı bulunması ve *Bayram veled-i Abdullah* ve *Ramazan veled-i Abdullah* babalarının isimlerinin *Abdullah* olması gibi örnekler ihtida hadisesine ipuçları açısından önemlidir. *BA. MAD.* 5152, s.1021.

¹⁰⁵ Kenan İnan, “Trabzon’da İhtida Olayları (1648–1656)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6–8 Kasım 1998 Trabzon)*, Trabzon 2000, s.245–252; Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472–1909)*, Ankara 1994, s.60–72.

¹⁰⁶ *BA. MAD.* 5152, s.638, 645, 652, 654, 666, 669, 677 ve 681.

1516'da sadece Gayrimüslimlerin meskûn olduğu 8 köy varken¹⁰⁷, Müslümanlarla birlikte yaşanan 6 köy¹⁰⁸ bulunmaktadır. 1520–1530 senelerinde 9 köyde¹⁰⁹ sadece Gayrimüslimler meskûn iken Müslümanlarla karışık meskûn köy sayısı 22'dir¹¹⁰ Bu köylerden; Yenice, Ençirti, Beşkilise, Cebre, Havcuş, Semagermiş ve Mormoç köylerindeki Müslimlerin tamamı askeri sınıfa mensup “*sipahizade, nöker ve nökerzade*”den oluşmaktadır. 1591'de sadece Gayrimüslimlerin meskûn oldukları 3 köy¹¹¹ mevcut iken, Müslimlerle karışık meskûn köy sayısı 17'dir.¹¹² 1642'de sadece 1 köyde¹¹³ Gayrimüslimler sakin iken, 13 köyde ise¹¹⁴ Müslümanlarla birlikte meskûndurlar. Gayrimüslim köylerin düşük sayıda olması, Müslim ve Gayrimüslim karışık köy sayısının fazla olması, ayrı yaşamaktan ziyade birlikte yaşamının, belirgin bir hayat tarzı olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Gayrimüslimlerin meskûn oldukları köyler, Müslüman köylerle kıyaslandığı zaman daha az sayıda olmalarına rağmen, nüfus itibarıyla daha büyük olduğu ve belirli köylere kümelenedikleri görülmektedir. Gayrimüslimlerin nüfus itibarıyla yoğun oldukları köyler Gelinpertek, Ecmede, Posus, Viranşehir, Gindekrek, Morakom ve Mormoç'tur. 1516'dan 1642 tarihine kadar sadece Gayrimüslimlerin meskûn oldukları köy sayısı düzenli olarak düşerken, Müslümanlarla birlikte meskûn oldukları köy sayısının da arttığı gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle Gayrimüslim köylerde Müslim nüfusun yerleştiği ve zaman içinde de sayılarının arttığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin (yalnız veya karışık) 1516'da 14 köy, 1520-1530'da 31 köy, 1591'de 20 köy ve 1642'de ise 14 köyde meskûn oldukları anlaşılmaktadır.

1591 tarihine kadar Gelinpertek, Viranşehir, Alansa (Alancık), Morakom, Germüri, Gindekrek, Ecmede köylerinde yalnızca Gayrimüslim-

¹⁰⁷ Bu köyler; Gindekrek, Viranşehir, Alansa, Mormoç, Morakom (Morokom), Germüri, Gevezid, Gelinpertek, Semagermiş, Ecmede ve İskah.

¹⁰⁸ Köyler; Posus, Pekün, Tirekis ve Kelahpur.

¹⁰⁹ Gindekrek, Viranşehir, Altıntaş, Morakom, Germüri, Gevezid, Gelinpertek, Ecmede ve Şin (Şen).

¹¹⁰ Posus, Sökmen, Kındıralık, Gevezid, İskah, Köse, Gödül, Yenice, Ençirti, Alancık, Beşkilise, Cebre, Havcuş, Semagermiş, Pekün, Tızuk, Terpüsek, İrha, Kelahpur, Tizerik, Balahor ve Mormoç.

¹¹¹ Kındıralık, Morakom ve Mormoç.

¹¹² Alansa, Altıntaş, Balahor, Bardız, Ençirti, Gelinpertek, Germüri, Gevezid, Gödül, Havcuş, Hozbilik (Hozbirik), Köse, Pekün, Posus, Şurut, Tiregis ve Viranşehir.

¹¹³ Şin (Şen).

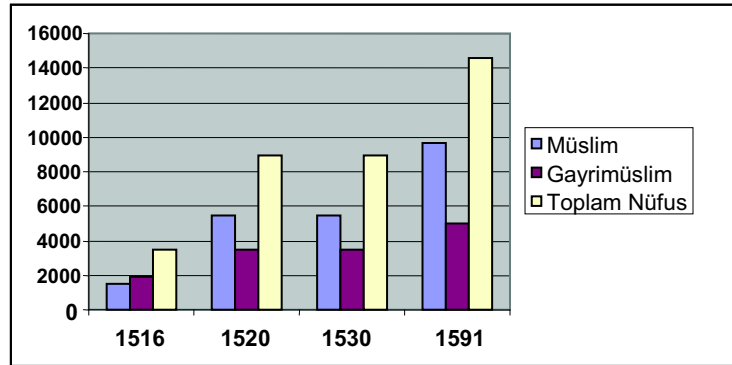
¹¹⁴ Alansa, Germüri, Gindekrek, Ilıcaviran, İçmeli, İskah, Karacaviran, Mormoç, Morakom, Posus, Tiregis, Viranşehir ve İlaç.

lerin sakin olduğu görülmektedir. Sökmen köyünde 1516, 1591 ve 1642 yıllarında yalnızca Müslümanlar meskûn iken, 1520–1530 döneminde müşterek yaşanan bir köy haline gelmiş; Kındıralık köyünde 1516 ve 1591 yıllarında yalnızca Gayrimüslimler yaşarken 1520–1530 döneminde karışık, 1642 senesinde ise sadece Müslümanların yaşadığı görülmektedir. Morakom köyü XVI. yüzyılda Gayrimüslim, 1642’de müşterek, Mormoç köyü 1516–1591’de Gayrimüslim, 1520–1530’da ve 1642’de müşterektir. İrha, Yenice, Tarpüsek (Terpüsek) köyleri 1516’da Müslim nüfusa sahip iken, 1520–1591 yıllarında müşterek yaşanan köyler arasında görülmektedir. 1516’da Balahor, Beşkilise, Havcuş, Tizuk gibi köyler *viran* olarak kayıt edilmiş iken, sonraki tarihlerde Müslim ve Gayrimüslimlerin müşterek yaşadıkları köyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Kazanın Tahmini Nüfusu

Kelkit kazası’nın tahmini nüfusu 1516’da 3453 kişi, 1520 ve 1530’da 8980 kişi ve 1591’de 14612 kişiden meydana gelmektedir. Bu nüfus değerleri grafikte gösterilip değerlendirilme yoluna gidilecektir

Grafik.1. Kaza Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı

Grafikte de görüldüğü üzere 1516–1591 seneleri arasında, nüfusta %76,4 oranında bir artış yaşanmıştır. Bu artışta Osmanlı idaresi altında sağlanan barış ortamının etkisi belirgindir. Kaza bu haliyle XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gelişimini ve önemini artırmış gözükmektedir.

Bu nüfus artışının temel sebebi ise viran köylerin şenlendirilmesi ve

iskâna açılmasıyla izah edilebilir. 1516–1520 seneleri gibi kısa bir dönem içerisinde kaza ve Müslüman nüfus artışının büyük olması, bölgeye göç ihtimali kuvvetlendirmektedir. Nüfus artışı, Gayrimüslim nüfusta düzenli bir artış gibi görülmekte olup, asıl nüfus artışının Müslim nüfusta olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın tahmini nüfusu içerisinde Müslim nüfusun oranı, 1516'da %44,3, 1520-1530'da %60,8, 1591'de ise %66'dır. Gayrimüslim nüfusun kaza nüfusu içerisindeki oranı ise 1516'da %55,7 1520-1530'da %39,2, 1591'de ise %34'tür.

Grafikte de görüldüğü gibi, Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfusa oranının düşük olduğu dönem 1516 yılıdır. 1520–1530, 1591 yıllarında bu oran, Müslüman nüfusun lehine artarak devam etmiştir. Kaza nüfus artışına paralel olarak, 1520'den itibaren ani bir Müslüman nüfus artışı görülmektedir.

Sonuç

Tapu Tahrir ve avarız defterleri esas alınarak yapılan “*Kelkit Kazası'nın İskân ve Demografik Yapısı (1516–1642)*” adlı bu çalışmada elde edilen sonuçlar, ayrıntılı bir şekilde izaha çalışıldı. Çalışma genel veriler itibarıyla bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda şu sonuçlara ulaşıldı.

1-İncelenen dönem içerisinde, bölgede ne merkez (*nefs*) yerleşik nüfusu barındıran bir nahiye, ne de *nefs* olarak kabul edilebilecek başka bir yerleşim birimi mevcuttur. Kelkit, nahiye merkezi olmayan mali ve idari açıdan bir bölgeyi ifade etmektedir. Ancak, belli bir zaman sonra şimdiki Kelkit kazasının “Çiftlik” adıyla oluştuğu ve buranın kaza (veya nahiye) merkezi olduğu bilinmektedir.

2-Kelkit, XVI. yüzyılda Bayburt sancağına bağlı, bazen kaza, bazen de nahiye iken XVII. yüzyılın başından itibaren Erzurum vilayetine bağlı kaza olarak karşımıza çıkmaktadır.

3-Bölgenin Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra 1516'da yapılan ilk tahririnde köylerin %52,6 viran olduğu ancak sonraki senelerde bu köylerin büyük kısmının iskâna açıldığı görülmektedir.

4-Kazada, çoğu Osmanlı öncesine ait birçok köyün oluşmasına ve bölgenin Türkleşmesine sebep olan 23 zaviye bulunmaktadır.

5-Mevcut köylerin birçoğunun isimlerini, bölgede meskûn olan Oğuz-Türkmen grupları ve zaviye kurucularından aldıkları anlaşılmaktadır. Adlarına zaviyeler kurulan şahıslar da tamamen Türkmen'dir. Bunlara arasında,

özellikle Akkoyunluların mensup olduğu Bayındır Türkmenleri başta gelmektedir. Zaten Kelkit-Erzincan arasındaki saha, halk ağzı itibarıyla “Bayındır Ağzı” olarak nitelendirilmektedir.

6-Kaza nüfusunun XVI. yüzyıl boyunca devamlı artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu nüfus artışının sebepleri arasında, viran köylerin şenlendirilmesi ve iskâna açılması ile birlikte dışardan göç alınması kuvvetle muhtemeldir.

7-Müslüman ve Gayrimüslimler ayrı iskân mekânlarında yaşadıkları gibi müşterek olarak da aynı iskân mahallerinde yaşamışlardır. Gayrimüslimlerin meskûn oldukları köyler, Müslüman köylerle kıyas edildiği zaman daha az sayıda olmalarına rağmen, nüfus itibarıyla daha büyük ve belirli köylere kümelenedikleri anlaşılmaktadır.

8-Kazanın tahmini nüfusunun, XVI. yüzyıl boyunca 3453–14612 kişi arasında değiştiği görülmektedir.

9-Kazada, yoğun olmamakla beraber ihtida hareketleri görülmüştür.

10-Bölgede, Kalenderilik anlayışı içerisinde olan Abdalân grubunun izlerine rastlanmıştır.

11-Bölge kadim Akkoyunlu yurtları arasındadır. Akkoyunlu aşiret ve oymaklarının bölgede yaşaması, sosyokültürel olarak da Türkleşmeyi beraberinde getirmiştir.

12-Sonuç olarak, Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasında bu Akkoyunlu mirası son derece etkili olmuştur. Bu mirasın izlerini tahrir defterleri sayesinde oldukça açık bir şekilde takip etmek mümkündür.

Ek. 1. Kelkit Kazası'nın Köyleri

S. No	Köyler	1516		1530		1591		1642	
		Müs	G.Müs	Müs	G.Müs	Müs	G.Müs	Müs	G.Müs
1.	Ağcalu	v.	-	-	-	-	-	-	-
2.	İğdiş	v.	-	v.	-	52	-	9	-
3.	Ağgi (Ağgi)	22	-	110	-	68	-	10	-
4.	Ağıl	35	-	60	-	60	-	4	-
5.	Ağınzar	v.	-	30	-	88	-	-	-
6.	Ağlık	v.	-	25	-	216	-	-	-
7.	Ağni	43	-	80	-	v.	-	-	-
8.	Ağdağ	v.	-	45	-	128	-	-	-
9.	Akdaş	v.	-	-	-	-	-	-	-
10.	Alacaatlı	v.	-	-	-	-	-	5	-
11.	Alamans	v.	-	-	-	-	-	-	-
12.	Alansa	-	78	45	125	88	276	30	1
13.	Alişir	v.	-	50	-	104	-	4	-
14.	Altuntaş	10	15	-	15	28	48	5	-
15.	Araplarviranı	v.	-	v.	-	v.	-	-	-
16.	Aşut	31	-	75	-	196	-	8	-
17.	Aziz	10	-	140	-	96	-	13	-
18.	Hasud	40	-	75	30	v.	-	7	-
19.	Balahor	v.	v.	75	-	36	64	6	-
20.	Bandula	v.	-	100	-	120	-	1	-
21.	Bardız	v.	-	95	-	152	8	8	-
22.	Bavdula	121	-	115	-	112	-	-	-
23.	Beşkilise	20	-	10	15	64	-	14	-
24.	Bizgili	57	-	80	-	172	-	5	-
25.	Boğacık	35	-	60	-	44	-	5	-
26.	Boyalu	v.	-	20	-	32	-	2	-

27.	Bulak	v.	-	v.	-	116	-	6	-
28.	Cebre/Cibi	16	-	25	5	68	-	3	-
29.	Cinsler	v.	-	35	-	v.	-	9	-
30.	Çayırlukas	v.	-	30	-	v.	-	3	-
31.	Danzud	15	-	10	-	196	-	7	-
32.	Dayı Şeyh/ Persor	77	-	185	-	88	-	15	-
33.	Dayısı	v.	-	35	-	68	-	-	-
34.	Delüler	v.	-	45	-	80	-	8	-
35.	Deredolu	46	-	240	-	180	-	19	-
36.	Dölekli	v.	-	-	-	-	-	5	-
37.	Ecik	v.	-	-	-	-	-	-	-
38.	Ecmede	-	108	-	140	332	-	-	-
39.	Elçiviranı	v.	-	v.	-	v.	-	-	-
40.	Elmelik	v.	-	v.	-	60	-	-	-
41.	Ençirti	v.	-	30	45	48	24	-	-
42.	Eski Kadı	-	-	-	-	-	-	11	-
43.	Eymür	v.	-	-	-	-	-	3	-
44.	Firengi	21	-	65	-	64	-	9	-
45.	Kelahpur	v.	-	25	50	v.	-	30	-
46.	Geletürne	v.	-	65	-	v.	-	8	-
47.	Gelinpertek	-	95	v.	-	12	398	25	-
48.	Gerdekhisar	68	-	175	-	244	-	14	-
49.	Germüri	52	99	-	190	8	284	36	3
50.	Gevezid	21	32	20	75	16	176	5	-
51.	Gilicek	v.	-	v.	-	-	-	-	-
52.	Gindekrek	-	110	-	310	-	524	7	2
53.	Gödül-i Kışlak	v.	-	v.	-	v.	-	-	-
54.	Gödül	v.	-	45	-	92	236	26	-
55.	Güdükliviran	v.	-	v.	-	-	-	2	-
56.	Günbatur	v.	-	35	-	100	-	6	-
57.	Güneyçevirme	25	-	105	-	112	-	7	-

58.	Hac Ekrek	20	-	50	-	12	-	5	-
59.	Hallac Yakub*	v.	-	65	-	64	-	4	-
60.	Hanege	52	-	105	-	132	-	11	-
61.	Havcuş	v.	-	20	40	84	116	12	-
62.	Havnus	v.	-	40	-	36	-	2	-
63.	Hıġni	v.	-	15	-	v.	-	29	-
64.	Hıncaverek	v.	-	50	-	v.	-	9	-
65.	Hınzori	45	-	30	-	192	-	23	-
66.	Hozbirik	56	-	50	-	92	28	5	-
67.	Horgi-yi Ulya	v.	-	5	-	v.	-	-	-
68.	Hıncaviran/İlç	v	-	v.	-	v.	-	12	22
69.	İçmeli	v	-	v.	-	-	-	1	11
70.	İğdir	v.	-	60	-	108	-	5	-
71.	İlaç*	v.	-	v.	-	-	-	12	22
72.	İl-Bizim/ El-Bizim	v.	-	25	-	76	-	10	-
73.	İl-Melik	v.	-	v.	-	-	-	7	-
74.	İrha	50	-	150	5	208	-	11	-
75.	İsa Şeyh	v.	-	20	-	144	-	-	-
76.	İskah*	25	-	25	10	v.	-	9	5
77.	İşkölör/İşkolar	45	-	25	-	104	-	7	-
78.	Kalamis	v.	-	-	-	-	-	6	-
79.	Kara Abdal	v.	-	v.	-	-	-	3	-
80.	Karacalu	v.	-	-	-	-	-	2	-
81.	Karacaviran	v.	-	60	-	112	-	4	1
82.	Karlankas	v.	-	v.	-	84	-	-	-
83.	Kârur	v.	-	55	-	200	-	2	-
84.	Kelahpur	16	42	v.	-	96	308	3	-
85.	Keskin	25	-	50	-	168	-	-	-

* “nâm-ı diğeri Hanege”, *BOA. TD.* 199, s.86. Ancak Hanege adıyla kazada başka bir köy daha bulunmaktadır.

* Ferruhsad Bey’in emlakındır, bk. *BOA. TD.* 60, s.213.

* 1642 tarihli defter kaydından bu köy ve Pekün köyü halkı derbenci olup Trabzon ve Diyarbakir yolunun güvenliği ve bakımından sorumlu olmaları karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. *BOA. MAD.* 5152. s.651.

86.	Kılıççı	v.	-	v.	-	-	-	5	-
87.	Kındıralık	-	10	10	35	-	96	3	-
88.	Kızılcakend	v.	-	13	-	68	-	11	-
89.	Kilise-i Sunduk	47	-	-	-	-	-	-	-
90.	Kolcuk	v.	-	-	-	-	-	-	-
91.	Kömürcalu	v.	-	v.	-	-	-	-	-
92.	Köse/Köseler	159	-	95	260	192	472	48	-
93.	Kuzeyçevirme	15	-	100	-	76	-	11	-
94.	Mahmatlu	15	-	15	-	44	-	3	-
95.	Marunos	v.	-	20	-	v.	-	-	-
96.	Maştoris	v.	-	v.	-	-	-	-	-
97.	Morakom	-	143	-	295	-	504	4	4
98.	Mormoc	-	100	20	225	-	364	5	7
99.	Nefs-i Sadak	v.	-	130	-	68	-	23	-
100.	Pekün	27	16	60	15	32	16	13	3
101.	Posus	-	588	100	725	68	840	26	19
102.	Pöküd	v.	-	-	15	v.	-	10	-
103.	Pöske*	v.	-	65	-	60	-	17	-
104.	Pürnek/Pürk	v.	-	v.	-	-	-	14	-
105.	Salördek	17	-	45	-	52	-	5	-
106.	Samab	v.	-	-	-	-	-	-	-
107.	Sarpı/Sarplı	25	-	65	-	140	-	4	-
108.	Saru Kilise	v.	-	v.	-	-	-	-	-
109.	Balaköy /Saru Şeyh	v.	-	25	-	80	-	6	-
110.	Saru Şeyh/Teskülün	v.	-	75	-	-	-	25	-
111.	Savcı	v	-	v.	-	-	-	-	-
112.	Semagermiş*	v.	-	10	85	-	-	8	-

* 1642 tarihli defter kaydından anlaşıldığına göre bu köy Erzincan ile Kelkit arasında Ağdağ adıyla bilinen derbendin ağzında meskûn olup, ihtilaller sebebiyle zaman zaman harap ve viran iken otuz kırk seneden beri aşiret reayası şenlendirilmek için bu köye iskân edilmiş, bu kimseler bu yeri ihya ve imaret ettikleri için avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muafırlar. BOA. MAD. 5152.s.639.

* "toprağı münbittir". BOA. MAD. 5152.s.653.

113.	Silbıs	10	-	v.	-	v.	-	-	-
114.	Şenbük*	v.	-	-	-	-	-	-	-
115.	Sıpanazad-1 Süfla	v.	-	135	-	76	-	1	-
116.	Sıpanazad-1 Ulya	v.	-	20	-	72	-	10	-
117.	Sidirge	30	-	160	-	104	-	11	-
118.	Sipikör/Sipirgör	v.	-	10	-	224	-	8	-
119.	Sivrikilise	v.	-	v.	-	-	-	-	-
120.	Söğüç	v.	-	35	-	v.	-	-	-
121.	Sökmen	25	-	65	5	176	-	11	-
122.	Şemik	v.	-	30	-	v.	-	-	-
123.	Şin (Şen)	23	-	-	45	124	-	-	7
124.	Şurut	97	-	170	-	260	44	79	-
125.	Tarbas	10	-	50	-	116	-	7	-
126.	Taylı	81	-	v.	-	v.	-	5	-
127.	Telsebük	v.	-	105	20	v.	-	20	-
128.	Terpüsek	66	-	40	-	116	-	7	-
129.	Tılısbık	27	-	180	-	300	-	-	-
130.	Tireğis	41	15	140	15	164	72	11	1
131.	Tızuk/Tızık	v.	-	10	45	96	-	-	-
132.	Türünk	v.	-	40	-	228	-	21	-
133.	Viranşehir	-	392	-	425	12	584	8	1
134.	Yazağıl	v.	-	v.	-	-	-	10	-
135.	Yenice	40	-	35	35	108	-	-	-
136.	Yenicesevindik	v.	-	65	-	60	-	-	-
137.	Yunusalanı	v.	-	v.	-	-	-	-	-

Müs: Müslüman, G.Müs: Gayrimüslim, V: Viran

* 1642 tarihli defter kaydından anlaşıldığına göre bu köy yol üzerinde olmasından dolayı emniyeti sağlanamamış ve bu sebepten otuz kırk seneden beri harap iken kaza-i mezbur sakinlerinden Ramazan adlı kişi bu köye yerleştirilmiş ve köyü şenlendirdiğinden avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuştur. *BOA. MAD. 5152, s.681.*

Ek. 2. Kelkit Kazasındaki Zaviyeler (1530–1642)

Sıra	1530			1642		
	Zaviyenin			Zaviyenin		
	Köyü	Adı	Tasarruf eden	Köyü	Adı	Tasarruf eden
1	Pöske	Şeyh Nasrullah Şirvânî	Nasrullah v. Şeyhî Can ve Şeyhî v. Mehmed	Pöske	Şeyh Nasrullah	Ömer v. Mehmed
2	Terpestük	Sarı Şeyh	Derviş Hacı Şeyhi Evlâdan-ı O.	Saruşeyh	Saruşeyh	Şeyh Ahmed v. Ali Şeyh, Süleyman v. Murat, Mahmud v. Ömer Şeyh
3	Ağınzar	Ağınzar	Veli v. Yakub	Eski Kadı	-	Oruç v. Seydi Şeyh
4	Firengi	Şeyh Hasan	Derviş Hasan*	Firengi	Piri Çelebi Baba	Tar Ali v. Turmuş Hasan Şeyh velâdan O.
5	Hınzuru	İsak Şeyh	Derviş Hasan v. Derviş Turak Şeyh	Hınzuru	İsak Şeyh	Abdullah v. Ali Şeyh
6	Keskin	Keskin	Şeyh Ali*	Hanege	Şah Hatun	Bayram v. Nuri Şeyh
7	Dayı Şeyh	Dayı Şeyh	Can Ahmed v...*	Dayı Şeyh	Dayı Şeyh	Mansur v. Allahverdi
8	Hallac Yakub	Şeyh Yakub	Pir Veli v. Şeyh Yakub	Hallac Yakub	Şeyh Yakub	Yunus v. Hüdaverdi Şeyh
9	Tarpestük	Çoban Şeyh	Çoban Şeyh ve Himmet Şeyh v. Yusuf Şeyh	Terpisek	Çoban Şeyh	Yunus v. Turak Şeyh

* 1530 tarihli mufassal defterde “Şeyh Hasan ve Satılmış veledan-ı Mahmud” şeklinde kayıt edilmiş olup, babasının ismi de tespit edilmiştir. BA. TD. 966, s.254.

* 1530 tarihli mufassal defterde “Şeyh Ali veled-i Şeyh Mehmed” şeklinde kayıttan babasının ismi de tespit edilmiştir. BA. TD. 966, s.222.

* 1530 tarihli mufassal defterde “Derviş Can Ahmed veled-i Derviş ve Derviş Hasan veled-i Abdal an evlâdan-ı taife-i m”. şeklinde daha geniş bilgi bulunmaktadır. BA. TD. 966, s.233.

10	Şurut	Baba Çağırğan ¹¹⁵	Şeyh İsmail v. Şeyh Can Baba	Alaca Atlı	-	Hasan v. Abdullah
11	Sökmen	Şeyh Osman	Derviş İvaz ve Ahmed v. Derviş Hüseyin	Sökmen	Şeyh Osman	Ömer v. Hamza
12	Hasud	Selçukşah Hatun	Derviş Pir Ahmed v. Derviş Mehmed	-	-	-
13	Karur	Şeyh Ümmet	Derviş v. Yar Ahmed Şeyh	-	-	-
14	Hanege	Şah Hatun ¹¹⁶	Derviş Hasan v. Derviş Seyyid Ahmed	-	-	-
15	Hanege	Diğer Şah Hatun	Derviş İbrahim ve Derviş Hasan v. Halil	-	-	-
16	İskah	Şah Hatun	Derviş Mustafa v. Derviş Seyyid Ali	-	-	-
17	Hac Ekrek	Hac Ekrek	Derviş İvaz v. Abdalbaki	-	-	-
18	Yenice-sevindik	Yenicesevi ndik	Derviş İbrahim ve Derviş Hasan v. Halil Şeyh	-	-	-
19	Bizgili	Şeyh Hasan	Derviş Hasan ve Satılmış v. Mehmed	-	-	-
20	Ağdağ	Ağdağ	... Kulu v. Derviş Hüseyin*	-	-	-
21	Boğacak	Şaban Şeyh	Derviş Ahmed v. Derviş Mehmed	-	-	-
22	Hozbirik	Şeyh İslam	Derviş Yakub, D.Hüseyin, D. Mehmed ve D. Ağca	-	-	-
23	Türünk	Türünk	Derviş Mehmed v. Pir Muzaffer	-	-	-

¹¹⁵ “karye-i mezburede Çağırğanbanın tekyesi olmağla hane-i avarız kayd edilmemiştir.” BA.MAD.6422, s.43

¹¹⁶ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bek’in hemşiresidir. BOA. TD. 199, s.87. İskah köyündeki Şahhatun’nun da Uzun Hasan Bek’in hemşerisi olduğu kayıtlıdır. BA. TD. 199, s.87.

* 1530 tarihli mufassal defterde “Abdalkulu Şeyh veled-i Hüseyin” tamamı okunmaktadır. BA. TD. 966, s.227.

Ek 3. 1516 Tarihli Mufassal Tahrir Defteri

Ek 4. 1642 Tarihli Avarız Defteri

